

**ПРИЛОЖНАТА ЕТИКА – НЕОБХОДИМ ЕЛЕМЕНТ
В УНИВЕРСИТЕТСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ**

ВАЛЕНТИНА ДРАМАЛИЕВА

Университет за национално и световно стопанство

valentinadramalieva@gmail.com

**THE APPLIED ETHICS – AN ESSENTIAL ELEMENT
OF UNIVERSITY EDUCATION**

VALENTINA DRAMALIEVA

University of National and World Economy

Abstract

An important feature of modern times is the growing role of public rationality which has a pronounced ethical aspect and sets many challenges, requiring certain ethical skills and attitudes. In this connection, the specificity of applied ethics is revealed. It is presented as a common framework of many applied ethics, which the author classifies in three types depending on where the ethical standards apply - to significant public spheres; to major professions; to specific cases. Arguments are given to support the necessity namely university education to include different applied ethics, related to student's professional interests and future realization. At the same time, some critical objections to this possibility are disputed.

Keywords: applied ethics, applied ethics related to significant public spheres, ethical casuistry, professional ethics, public rationality, university education

Каква е ситуацията в обществото днес

Живеем във времена на ярко изразен прагматизъм. Това е сериозно предизвикателство както пред разума, така и пред свободната воля на човека, защото изисква цялостно реализиране на потенциала им за постигането на различни прагматични цели, които обществото непрестанно си поставя. Всеки в обществото днес е изправен пред необходимостта да избира и да взима решения, които не са просто емоционален изблик, а имат дълбоки рационални основания. Разумът е все по-значим, а обществената рационалност се изразява чрез разумния избор както на индивидите, така и на групите в обществото. Целенасоченото поведение и взимането на решения

засягат всички сфери – не само житейската, но и публичната. Нещо повече - взимането на решения се приема като неотменима характеристика на съвременето ни. Но то е проява не само на разума, но и на свободна воля – на всеки човек и на всички хора. Именно заради това и отговорността също е неотменима част от процеса на взимане на решения във всички сфери.

За разлика от житейската, в публичната сфера става въпрос не просто за решения, а за управленски решения, свързани с конкретни цели и подбор на средства, обосноваване на избор, упражняване на власт, налагане на политики. В този контекст отговорността несъмнено става още по-значима и неотменима част от всеки разумен избор в публичната среда и от обществената рационалност изобщо.

Видно е, че обществената рационалност е твърде важна за съвременето ни, от което произтичат следните изводи.

На първо място, обществената рационалност придобива ярко изразен етически аспект. Това е следствие от посочената по-горе зависимост, че тя изисква същевременно и адекватна отговорност за управленските решения, упражняването на власт, налагането на политики, а отговорността несъмнено е морален и етически проблем. Заедно с това разумните и отговорни управленски решения са свързани с такива ключови въпроси за обществото като: балансиране на разходите и печалбите, овладяване на неопределеността и свеждането ѝ до рискове, анализ на риска, адекватна оценка, правилно решение. Моралът винаги участва в осмислянето им, което е ново предизвикателство пред етиката.

На второ място, обществената рационалност застава пред предизвикателството да намери начини да се оптимизират решенията в различните сфери и така да се подпомогне постигането на желаните цели в обществото. Затова анализите и оценките предшестват разумния избор на правилно поведение навсякъде. А това издига актуалността на ценностите, в това число и моралните – именно през тяхната призма се анализират социалните факти, за да се взимат разумни решения. Така етиката придобива значимост и в контекста на усилията за оптимизиране на решенията във всички сфери на обществото.

На трето място, обществената рационалност се разгръща и като целенасочена намеса на човека навсякъде, включително в икономическата сфера и бизнеса, което поражда въпроса за необходимостта от разумен контрол върху тази човешка намеса.

Това също отваря широко вратата на етическите проблеми при цялостната оценка на дейността.

На четвърто място, във връзка с посоченото, на преден план излиза проблемът за регулаторите на обществото, от които се очаква първо да регламентират, а после и да контролират целенасочената човешка намеса. Регулаторите са важни и затова, че именно чрез тях хората в голяма степен взаимно гарантират свободната си воля. Затова днес се търсят начини за оптимизиране на статута и въздействието в обществото на всички системи за регулиране – морал, право, политика, администрация. Те придобиват етически аспект. В тази връзка и очакванията към етиката, разбирана като теория за морала или като теоретичен модел на определена морална система, определено се засилват.

На пето място, обществената рационалност днес все повече търси начини да осигури икономическа и пазарна ефективност, което също повдига въпроса как да се оптимизира регулирането – както конкретно на пазара, така и в обществото като цяло. Един от възможните начини е чрез фаворизирането на правото като по-модерна и по-надеждна система за регулиране на поведението и отношенията. Често това е съпроводено от мнението, че обществото дори няма нужда от морала като отделен регулатор, защото той фактически е включен в правото и действа чрез правото, като при това използва неговите предимства. Понякога обаче това е просто начин за прехвърляне на цялата отговорност в обществото само към законотворците и правосъдието или пък за оправдаване и омаловажаване на постъпки, които са в противоречие с традиционните морални разбирания на обществото. Очевидно е, че във времето на множество прагматични цели и същевременно – ограничени ресурси, това разбиране е широко разпространено у нас, както и навсякъде по света. То помага на хората да вървят по линия на по-малкото съпротивление и да се концентрират върху конкретни и текущи цели, да не носят много отговорности, да се разтоварят от проблеми и да не страдат от морална вина. Но негативите от това ограничено разбиране се осъзнават все по-ясно и от различни сфери вече си дават сметка, че именно чрез етиката може да се оптимизира регулирането.

На шесто място, обществената рационалност е предизвикана и от необходимостта да търси начина за противодействие на ширещата се днес обща криза на рационалността. Смята се, че сред най-ярките симптоми на кризата на

рационалността в съвременното общество са: съмнения в обществената рационалност и възвеличаване на спонтанните процеси на всички нива; оспорване на морала и възхваляване на липсата на отговорност като облекчение от бремето му; абсолютизиране на формалната справедливост, налагана от закона; превес на процедурната рационалност и бюрократизиране на обществото; управленски кризи и управление чрез кризи; обща ерозия на правосъдието; толериране на престъпността; засилен натиск върху гражданите; отслабване на националната държава; засилване на глобалната корпоративна мощ; краен либерализъм; криза на демокрацията.

На практика в обществото днес все по-остро се чувства недостатъчността на правното и административно регулиране – във всички делови сфери, вкл. и на свободния пазар. Затова управлението във всички сфери много разчита и на морала, като утвърден в многовековната практика на човечеството регулатор. Неговата устойчивост, гъвкавост, специфични механизми и други утвърдени достойнства го правят ценен и незаменим регулатор на различни нива и във всички обществени сфери, а negliжирането му е свързано с много опасности за цялото общество.

Но моралът не е инстинктивен процес, а е продукт на човешката рационалност – обвързан е със съзнанието и свободната воля, които определят човешката същност. Затова той напълно се вписва в усилията за рационализиране на обществения живот навсякъде, включително в икономиката и бизнеса. Това е в основата на засилващия се днес интерес към етиката, разбираана най-общо като теория за морала, а оттам и към приложната етика.

Какво всъщност представлява приложната етика

Под *приложна етика* разбираме най-общо прилагането на етически стандарти – етически ценности, норми, принципи и модели на поведение към реалната среда. „Приложността“ винаги е била същностна страна в разбирането на етиката. Защото етиката никога не е целяла единствено и само да изучава морала и да подрежда достигнатите прозрения и истини в стройни теоретични системи, но също – и да „прилага“ обратно тези теоретични достижения в живота. С „прилагането“ винаги се е целяло постигането на няколко неща – заедно или поотделно: **на първо място**, да се стимулира моралът в реалната среда; **на второ място**, да се постигат определени желани цели; **на трето място**, цялостно да се оптимизира животът и да се направи той

по-добър, по-смислен и по-щастлив.

В съзвучие с тези цели и стремежи етиката още от древността се е наричала *практическа философия*. От Аристотел идва разбирането за етиката, като тясно свързана с практическия живот и с търсенето на начини за постигане на добродетелите. Тя е практическа философия, защото обслужва живота, а приложността е неотменима черта.

Приложната етика се разбира поне по два начина. От една страна, тя означава очертания по-горе приложен аспект, който притежава като своя същностна черта още от обособяването си в древността. От друга страна, днес тя се разбира като относително обособена част от етиката, в контекста на условното ѝ разделяне на теоретична етика и приложна етика. Докато теоретичната етика се занимава в по-голяма степен с научно осмисляне и систематизиране на моралните ценности, норми, принципи, модели, то приложната етика се занимава най-общо с търсенето на успешни начини и адекватни механизми за прилагането на тези теоретични достижения на етиката към реалния живот.

Не е чудно, че именно приложната етиката днес се радва на изключителен интерес заради връзката си с живота и прагматичната ѝ насоченост, докато теоретичната етика така или иначе остава обвързана с конструкциите на чистото философско мислене.

Важно за разбирането на приложната етика е това, че тя няма единно битие, а е само обща рамка на съществуващите приложни етики. Приложната етика не бива да се мисли като единно цяло, а винаги – като съвкупност от множество приложни етики. Затова е важно приложните етики да се осмислят, систематизират и класифицират – не само формално, заради прегледността, но и заради правилното им разбиране и използване. Приложната етика съществува чрез отделните приложни етики.

Съществуват различни класификации на приложните етики и никоя от тях не е общоприета. Моето разбиране ги подрежда в три типа, обединяващи множество видове приложни етики (*виж схемата*). Трите типа са в зависимост от това къде се прилагат етическите стандарти – към значими обществени сфери; към значими професии; към конкретни казуси (от която и да било сфера или професия). Направеното разграничение е важно и затова, защото е съобразено с разбирането, че етическите стандарти се променят, когато се прилагат към различни сфери, тъй като се адаптират към тяхната

специфика.

Трябва да се отбележи, че тази класификация не претендира за изчерпателност, а има за цел да онагледя общата представа за приложните етики и взаимодействията между тях, обединени в понятието „приложна етика“. Смятам, че моделът, определящ три постоянни типа и множество видове приложни етики – както постоянни, така и променящи се и тепърва обособяващи се, разкрива спецификата на приложната етика като обща рамка, както и какви са нейните възможности и съответно – какви могат да са очакванията към нея. Трябва да се има предвид, че етичката казуистика е относително обособена като отделен тип приложна етика, макар че се отнася и към двата други типа -както към всички значими сфери (вкл. житейската), така и към всички значими професии. Тя фактически е съществена част от всяка друга приложна етика. А решаването на всеки един казус изисква: етически анализ, етическа оценка и етически обосновано решение за поведение. И именно това поведение се възприема като правилно поведение.

I тип Прилагане на етически стандарти към значими сфери	II тип - Професионална етика Прилагане на етически стандарти към значими професии	III тип - Етическа казуистика Прилагане на етически стандарти към конкретни казуси
биоетика, житейска етика, делова етика, бизнес етика, правна етика, политическа етика, медийна етика, медицинска етика, етика на околната среда, научно-технологична етика, компютърна етика, етическа глобалистика...	преподавателска етика, лекарска етика, търговска етика, инженерна етика, журналистическа етика, магистратска етика - адвокатска, съдийска, прокурорска, нотариус, административна етика, управленска етика, мениджърска етика, етика на учения, етика на политика...	от всяка сфера (вкл. житейската практика - всекидневна етика) от всяка професия решаването на всеки казус изисква: 1) етически анализ; 2) етическа оценка; 3) етически обосновано взимане на решение.

Различни приложни етики – типове и видове

„Приложността“ прави етиката неocenim помощник при взимането на разумно обосновани решения във всички реални житейски и делови ситуации. Когато се питаме как да постъпим – като хора или като професионалисти, това вече ни изправя пред етически проблем, защото трябва да вземем решение, съобразено с определени етически стандарти – свои или чужди. Когато взимаме каквото и да било решение, си даваме сметка, че всяко решение винаги има и етическа страна. Защото, търсейки

правилно решение, всеки човек посочва различни аргументи, но задължително включва и тези на етиката. Затова етическите стандарти – ценности, норми, принципи и модели на поведение, задължително трябва да присъстват при взимането на всяко правилно решение във всяка сфера на реалния живот - както в житейската, така и в деловата; както в ежедневието, така и при стратегически или съдбовен избор; както за екзистенциални, така и за чисто организационни въпроси; както за отделния човек, така и за обществото.

От позициите на етиката моралните норми и предписания не са ограничител на поведението, а напротив – те са средство за постигането на взаимно приемливи и обществено значими цели за всички хора. Етиката разчита на разумността на всеки човек и на способността му да търси далновидни решения, а не на заблудата да се уповава само на това, което е интуитивно ясно и желано в момента. Днес този подход е особено важен.

На какво още се дължи интересът към приложната етика днес

В съвременното очакванията към етиката нарастват. Все повече се утвърждава очакването, че тя може да подпомага хората и институциите да се развиват целенасочено в определена посока, като зачитат етическите стандарти за правилно поведение. Очаква се по рационален път тя да подкрепи решаването на моралните и всички ценностни проблеми, които стоят пред човека и пред обществото. Очаква се също и това, че тя може да постига тези цели като стимулира нормирането и оценяването на поведението и отношенията в цялото общество или в някоя отделна сфера. Очаква се, че по този начин тя може да осигури баланс и хармония в обществото, които пък са предпоставка за постигане на други човешки цели. И именно като *приложна етика* тя най-вече допринася за това.

Прилагането на етически стандарти - етически ценности, норми, принципи и модели на поведение - към реалната среда цели най-вече да се осмислят, анализират и решат възникващите там проблемни ситуации, свързани обичайно с разнообразни морални конфликти. А както вече беше казано, днешното време става все по-сложно и конфликтно и изправя хората пред необходимостта да взимат трудни решения. Икономиката, науката и технологиите създават още проблеми. А предизвикателството да се рационализират отношенията и поведението се отнася за всички хора в

обществото.

Тези проблеми не могат да бъдат решени правилно, ако към тях не се подходи и от оценъчната гледна точка на етиката. Най-напред трябва да разберем каква е значимостта на проблемите за нас и обществото, а също - как бихме искали да се решат те с оглед на човешкото ни битие и бъдещите ни цели. Защото разграничението между „онова, което е“ и „онова, което трябва да бъде“ е сред най-съществените предизвикателства за човека. А предизвикателствата са навсякъде - както в различните обществени сфери, така и в повечето професии, а също и в конкретни случаи (казуси) от тези области. Обичайно става въпрос за такива области, професии или казуси, които са твърде значими или проблемни в днешната реалност. Именно те предизвикват хората да търсят бързи и правилни решения. За целта утвърдени морални и етически стандарти се изясняват, систематизират и ползват в етическия анализ и етическата оценка, предшестващи взимането на всяко решение.

Приложната етика цели да се оценяват поведението и отношенията, както и да се решават всички ценностни проблеми в реалността, т.е. във всички значими обществени сфери, професии, казуси. Тя изяснява, адаптира, систематизира и популяризира утвърдени морални (етически) ценности, норми, принципи и модели на обществото в реалната среда. Заедно с това тя полага усилия за разработване на нови модели и механизми за практическото прилагане в реалния живот и в управлението на наложилите се етически концепции и стандарти. Същевременно търси и ценностни решения на проблемите, засягащи цялото общество. Това обяснява големия интерес към нея – усилията за развитието и използването на приложната етика идват от различни посоки: от самите професионалисти, от обществото, от изследователите.

Защо да се изучава приложна етика

Очертаната по-горе ситуация показва също и защо приложната етика става все по-актуална от 70-те години на XX в. насам, когато в обществото се случват множество бурни промени, изискващи решения, които да съответстват с целите на човечеството. Стремехът за цялостно рационализиране на обществения живот прави етиката много търсена за всички сфери, а различните приложни етики стават особен приоритет.

Посоченото аргументира необходимостта да се изучава приложна етика. Преподаването ѝ като академична дисциплина има дълбоки теоретични основания,

както и практическа полезност за реализацията на студентите от различни професионални направления. Постепенно тези образователни усилия стават традиционни и приложната етика все повече се включва в учебните планове на водещите университети. Очаква се чрез обучението специалистите да получат не само знания за етическото въздействие и за прилагането на етическите стандарти, но и умения да боравят с тях и да решават етическите проблеми в своята сфера. Заедно с това се работи също и за създаването у тях на трайна етическа нагласа. Затова етическите стандарти и модели не се декларираат и налагат като рецепта, а се обясняват в логическата им връзка с всички обществени факти.

Образователните процеси и нагласи във висшите училища са особено подходяща среда за постигането на тези задачи. Това прави приложната етика необходим елемент в университетското образование. Тя се възприема като предпоставка за осигуряването едновременно на обществена приемливост, както и на условия за ефективност на всяка обществено значима професия. Заедно с това тя е в съответствие със стремежа на обществото да контролира в свой интерес различните професии, както и бизнеса, за да се защити срещу тяхното неблагоприятно въздействие, манипулации и потенциални заплахи.

Преподаването на приложна етика среща и съпротива, основана на възражения.

Първата група възражения се концентрират около разбирането, че няма смисъл да се изучава изобщо каквато и да било етика при положение, че практиката непрекъснато ни дава примери за нарушаване или несъобразяване с етическите стандарти. Смятам обаче, че този факт не може да се приеме като сериозен и обоснован довод срещу преподаването, а точно обратното – трябва да е аргумент да се изучава приложна етика. Възможни са и аналогии: и правните закони се нарушават в практиката, което не се сочи като аргумент срещу изучаването на правото; и икономическите закономерности често не се съблюдават, което не значи, че не трябва да се изучава икономика. А в подкрепа може да се посочи идващото още от Сократ разбиране за това колко важно условие за моралния живот в обществото е хората да имат познание за моралните стандарти – какво е добро, честност, справедливост и др. И до днес стремежът на човека да разбере и достигне логоса на добродетелния живот остава приоритет. За всеки е важно да знае как трябва да постъпва, но също - че това може да бъде научено. Без съмнение университетското образование е подходящото

поле за реализирането на тези усилия.

Втора група възражения са свързани със спецификата на морала като предмет на етиката. Най-вече се имат предвид субективността на моралните ценности и липсата на безусловни правила, институции и морални авторитети, заради които моралът често се приема като релативен. Изразяват се също съмнения и заради факта, че най-важното условие за морала е свободният избор, а той е твърде субективен. Тези особености се сочат като пречка за обучението. Смятам обаче, че подобен подход на пълно отричане на обучението, свързано с морала, е необоснован и неприемлив, а аргументите са крайно несъстоятелни. Дори напротив - именно неопределеността на моралните ценности и норми изиска те да бъдат анализирани и осмисляни от всеки, особено в деловата сфера. И именно необходимостта от осъществяване на избор показва колко важно е за моралния субект да може да избира, което означава също и да бъде научен да избира. Това се случва най-добре чрез спонтанно предаване на морални стандарти в процеса на възпитанието, но не значи, че целенасоченото обучение трябва да се пренебрегва и отхвърля.

Хората могат да бъдат научени както на основните морални (етически) ценности, норми и принципи, така и на практически умения за тяхното разпознаване и използване. Това включва умения за анализ, сравнение, предвиждане на обстоятелства, вникване в чуждото мислене, достигане до обективна етическа оценка, взимане на решение за правилно поведение, носене на отговорност. Обучението не само, че не възпрепятства моралния субект в свободния му избор, а напротив – подпомага го, защото му дава възможности да рационализира и оптимизира избора и го учи как да взима обосновани решения при възможно най-пълно познаване и анализиране на всички обстоятелства.

В подкрепа на това разбиране са и съвременните психологически изследвания, според които моралните (етически) умения на хората не са дадени веднъж завинаги, а се развиват и се влияят от възрастта и образованието. Тази идея идва още от известния психолог Лорънс Колбърг, но и днес има много поддръжници. Според него различни фактори стимулират човека да преминава във всяка по-горна степен от моралното си развитие, но най-решаващ измежду тях е образованието. Той смята, че курсовете по етика предизвикват студентите да разглеждат света от универсална гледна точка, а също - да се отблъскват от собствената си ограниченост и да се придвижват към

следващо ниво.

Установено е, че поведението е силно повлияно от моралните възгледи и решения на личността. Счита се също, че възрастта между 20 и 30 години е особено подходяща за усвояване на посочените умения, защото ярко се променя начинът, по който човек приема обществото и мястото си в него. Затова годините след средното образование – колеж, професионално обучение, университет – са решаващи. Именно тогава е добре да се работи целенасочено в тази посока, за да се решават осъзнато етическите проблеми. Образователните усилия трябва да са насочени, първо, към това да се разбират и разпознават етическите проблеми и второ, към това етическите аргументи да се ползват при взимането на всяко решение във всяка сфера, във всяка професия и във всеки казус.

Трета група възражения са свързани с отхвърляне на обучението по етика заради бързите темпове на непрекъснато нарастващото познание и появата на множество нови дисциплини, които да отразят тази тенденция. Това цялостно затормозява обучението. Учебните планове непрекъснато се променят и в тях влизат все нови дисциплини, които претендират да гарантират професионалната компетентност на студентите. А приложната етика, както и философията, най-лесно и категорично се изхвърлят от плановете с оправданието, че студентите са прекалено претоварени. Ако все пак те влязат в учебния план, са сред избираемите дисциплини, с които не рядко се спекулира като те просто не се предлагат за избиране, или пък към тях се създава отношение на несериозност.

Без съмнение това мислене е твърде повърхностно, ограничено и вредно. Вместо да изгражда професионалистите, за които претендира, че се грижи чрез увеличаване на специалните дисциплини и изискванията към тях, то фактически нанася сериозна вреда и осакатява професионализма. Защото професионализмът днес се разбира не само като чисто професионална компетентност, професионални умения и професионални качества, но и като притежаване на определени етически качества за конкретната професия, както и въобще етическа нагласа за съблюдаване на етически стандарти, съгласуване на интереси и зачитане на права във всички значими за съответната професия отношения, а също и етическа компетентност за разпознаване на етическите проблеми, за етически анализ и етическа оценка, за взимане на етически обосновано решение в тази професия.

Заключение

Посочените критични възражения срещу приложната етика са несериозни. Може да се направи извода, че преподаването на приложна етика във висшите училища не само е възможно и обосновано, но то е и все по-необходимо. Усилията в тази посока безспорно обогатяват академизма и разнообразяват списъка от дисциплини, което е важно, особено за престижните университети, които държат на репутацията и искат да са в тон с времето.

Престижността на приложната етика фактически идва от три важни цели, които могат да се постигнат чрез преподаването ѝ. **Първата цел** е най-прагматично ориентирана и е свързана с пряката насоченост към професионализма и с възможността да подпомогне реализацията на студентите и бъдещата им ефективност в избраната професия.

Втората цел е свързана с възможността за развитието на студентите като морални субекти и преминаването им в една по-висока степен на морално осмисляне. Заедно с това у тях се създава определена етическа нагласа и те се стимулират към етическо мислене.

Третата цел е свързана с възможностите за рационализиране на обществените отношения и решаването на важни социални проблеми чрез използване на достиженията на морала, като обществен регулатор, и на етиката, като утвърдена теория и като приложна етика. Именно чрез обучението по приложна етика за студентите може да стане ясно доколко и как е възможно да се въздейства съзнателно, целенасочено и отговорно в различните обществени сфери чрез механизмите на морала и в духа на утвърдените от човечеството етически ценности, норми и принципи. По-нататък това несъмнено ще е полезно не само за професионалния, но и за житейския път на студентите, а положените усилия ще бъдат умножени като ефективност.

И докато теоретичната етика си остава приоритет за студентите, изкушени във философията, то за постигането на посочените цели определено може да се разчита именно на приложната етика. Нейната ярка практическа ориентация прави неоспорима полезността ѝ, а същевременно ѝ осигурява широка възприемчивост. Освен това за нея е характерна една особена леснина за разбиране и обучение. Преимущество е също, че не се изисква специална предварителна подготовка и може да се започне от

ежедневните морални понятия и умения на студентите, от познатите житейски морални въпроси и дилеми, след което да се върви постепенно към анализиране и систематизиране на проблемите в съответната делова среда. Модерното разбиране за приложна етика е именно това – да не се дават готови решения за правилно поведение, а да се показва и усвоява как да се ползват етически аргументи за достигане до правилни решения.

В тази връзка е добре да се обобщят условията и изискванията, на които трябва да отговаря всеки курс по приложна етика. Това предстои да бъде направено в една следваща публикация.